

Сергій Рабінович

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права
Львівського національного університету імені Івана Франка,
завідувач Лабораторії прав людини
імені академіка Петра Рабіновича
Науково-дослідного інституту державного будівництва
та місцевого самоврядування НАПрН України
(Львів, Україна)
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4144-5439
serg_rabin@yahoo.com

DOI: 10.33498/louu-2026-02-041

УДК 342.5

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ОБОВ'ЯЗОК ЗАХИСТУ ВІТЧИЗНИ І СУМЛІННА ВІДМОВА ВІД ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ: ЗАБЕЗПЕЧИТИ ОБОРОНОЗДАТНІСТЬ ДЕРЖАВИ ТА РЕЛІГІЙНУ НЕДИСКРИМІНАЦІЮ ЇЇ ГРОМАДЯН

Анотація. Сьогодні сприяння здійсненню заходів мобілізації на практиці поєднано з недостатнім розумінням органами публічної влади конституційних і міжнародно-правових умов правомірності дій обмежень прав людини в умовах війни.

Метою статті є обґрунтувати необхідність забезпечити під час війни право на сумлінну відмову від військової служби та функціонування інституту альтернативної служби як засоби підвищення обороноздатності держави та недопущення релігійної дискримінації.

Для функціонування інституту альтернативної (невійськової) служби в умовах війни існують не лише безумовні юридичні, моральні й політичні, а й військово-економічні підстави. До останніх належить передовсім нагальна потреба безперебійно забезпечувати охорону, захист і відновлення об'єктів інфраструктури як у прифронтових, так і в тилових зонах, розмінування, невідкладну допомогу пораненим, внутрішньо переміщеним особам тощо.

Завдяки альтернативній (невійськовій) службі під час війни обороноздатність держави буде забезпечена у спосіб, який не порушуватиме конституційних та міжнародних гарантій права людини на охорону людської гідності, свободи релігії та недискримінації. Дотримання цих гарантій дасть змогу усім відповідальним за виконання державою її позитивних обов'язків із забезпечення права на свободу віросповідання під час війни, уникнути тягаря причетності до переслідування вірян, щирість релігійних переконань яких не викликає сумнівів.

Ключові слова: право на свободу світогляду і віросповідання; обов'язок захисту Вітчизни; сумлінна відмова від виконання військового обов'язку; альтернативна (невійськова) служба; пряма дія норм Конституції; недискримінація.

© Сергій Рабінович, 2026

> У сучасній дійсності дуже важко наводити розроблені в минулі віки раціональні докази, щоби говорити про можливість "справедливої війни". Ні жодній війні!
> *Папа Франциск, Енцикліка Fratelli Tutti (3 жовтня 2020) § 258.*

"Війна змінює все", – зауважив на початку повномасштабного вторгнення відомий в Україні політичний діяч, категоричне твердження якого на перший погляд може видатися слушним. Адже, справді, під час війни в житті

суспільства відбувається зміна значущості та переоцінка багатьох соціальних благ: матеріального благополуччя, вільного пересування, усталеного режиму праці, кар'єри та ін. Є підстави вважати, що за воєнних умов в Україні зазнав певних трансформацій зміст цінностей політичної та ідеологічної багатоманітності, а також релігійного плюралізму[1].

Попри це існують і такі блага, значення яких не може змінити навіть війна. Це охоронювані Конституцією цінності, значення яких є непорушним навіть у воєнній ситуації: людська гідність, право не бути підданим нелюдському поводженню, право на недискримінування тощо. Сюди належить, зокрема, і недоторканна для державно-юридичного впливу внутрішня сфера свободи сумління, у якій відбувається "суд совісті", *forum internum* людини.

У схваленій Урядом Дорожній карті з питань верховенства права (розділ 3.3) заплановано в I кварталі 2026 року провести огляд чинного застосування норм щодо права на відмову від військової служби з мотивів совісті та впровадити контрзаходи щодо виявлених втручань у здійснення цього права відповідно до вказівок Венеційської Комісії[2]. У II кварталі 2026 року передбачено розробити і прийняти закон щодо забезпечення права на проходження альтернативної служби під час воєнного стану[3]. Нагальність роботи над відповідним законопроєктом, яку вже розпочато[4], є незаперечною. Адже сьогодні справи відмовників сумління в Україні стали для органів державної влади справжнім завданням "із зірочкою", а реалізація своїх релігійних переконань вірянами, які належать до релігійних меншин, віровчення яких конфліктують із участю у війні та службою в армії, поки що є майже нерозв'язаною проблемою.

Згідно зі спеціальним звітом Європейської асоціації Свідків Єгови (грудень 2025 р.), до військових частин відправлено 1908 членів цієї релігійної організації; з вересня 2024 р. відкрито 967 кримінальних проваджень за ст. 336 Кримінального кодексу України (далі – КК України)[5], до суду передано 345 кримінальних справ; винесено 47 обвинувальних вироків; 47 осіб, які відмовились від військової служби з мотивів релігійних переконань, було

[1] А Колодний, Л Филипович, 'Війна та її наслідки для релігійного багатоманіття України' [2025] 3 Філософська думка 135 https://doi.org/10.15407/fd2025.03.135.

[2] CDL-AD(2025)006-e. Ukraine – Amicus curiae brief on alternative (non-military) service, adopted by the Venice Commission at its 142nd Plenary Session (Venice, 14-15 March 2025) <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2025)006-e> (accessed 03.03.2026).

[3] Дорожня карта з питань верховенства права, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 травня 2025 р. № 475-р <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-2025-%D1%80#Text> (дата звернення 03.03.2026).

[4] Заступниця керівника ОП Ковальська: над законом про альтернативну службу ми зараз працюємо (Interfax-Україна, 19.12.2025) <https://interfax.com.ua/news/general/1129741.html?utm_source=telegram> (дата звернення 03.03.2026).

[5] Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 03.03.2026).

визнано винними та засуджено до позбавлення волі; відбувають покарання у місцях позбавлення волі 8 осіб, 7 осіб перебувають у СІЗО[6].

За даними, наданими офіційним представником Церкви адвентистів сьомого дня у Всеукраїнській Раді Церков і релігійних організацій, 83 кримінальні провадження відкрито щодо вірян цієї релігійної організації, на стадії судового розгляду перебувають щонайменше 30 проваджень, один вірянин відбуває покарання у місцях позбавлення волі. Ціла низка вірян, які зазнають кримінального переслідування, є священнослужителями.

На порушення Україною гарантій ст. 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (далі – МПГПП)[7] регулярно вказують, зокрема, звіти Управління Верховного комісара з прав людини ООН щодо ситуації з правами людини в Україні (п. 8)[8]. 14 листопада 2025 р. Європейська комісія ухвалила звіт по Україні, де зазначила, що наша держава потребує встановити запобіжники, які б захищали осіб від кримінального переслідування у випадку сумлінної відмови, беручи до уваги Amicus curiae brief Венеційської Комісії від березня 2025 р.[9]

Закономірне прагнення державної влади сприяти здійсненню заходів мобілізації і забезпечувати протидію збройній агресії на практиці нерідко поєднується із недостатнім розумінням конституційних і міжнародно-правових умов правомірності обмежень права людини в умовах війни. Відзначимо й слабку обізнаність державних чиновників зі змістом віровчень, дотримання яких може створювати непереборний конфлікт із виконанням військового обов'язку.

Юридичний вимір релігійної свободи і, зокрема, питання альтернативної служби вже ставали предметом уваги українських правників (Л. Ярмол[10], Д. Вовк[11], М. Васін[12], Я. Котилко[13], П. Рабінович[14], Н. Янюк[15] та ін.), погля-

---

[6] Jehovah's Witnesses Imprisoned for Their Faith – By Location. Ukraine <https://www.jw.org/en/news/region/global/jehovahs-witnesses-in-prison> (accessed 03.03.2026).

[7] Міжнародний пакт про громадянські і політичні права <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text> (дата звернення 03.03.2026).

[8] Report on the Human Rights Situation in Ukraine, 1 June – 30 November 2025. Office of the UN High Commissioner for Human Rights (09 Dec 2025) <https://ukraine.ohchr.org/uk/report-on-the-human-rights-situation-in-ukraine-1-june-30-november-2025> (accessed 03.03.2026).

[9] Commission Staff Working Document. Ukraine 2025 Report. SWD(2025)759 (Brussels, 4 Nov 2025) <https://www.ecoi.net/en/file/local/2132152/ukraine-report-2025.pdf> (accessed 03.03.2026).

[10] Л Ярмол, *Свобода віросповідання: юридичне забезпечення в Україні (загальнотеоретичне дослідження)* (Світ 2006).

[11] D Vovk, 'Ukraine: How Should Government Deal with Conscientious Objectors in Wartime?' (Forum 18 News Service, 24 April 2025) <https://www.forum18.org/archive.php?article_id=2974> (accessed 03.03.2026).

[12] М Васін, 'Альтернативна (невійськова) служба: шлях реформ або вироків?' (RISU, 30 June 2025) <https://risu.ua/alternativna-neviyskova-sluzhba-shlyah-reform-abo-virokiv_n75843> (дата звернення 03.03.2026).

[13] Я Котилко, О Гусєв, 'Альтернативна (невійськова) служба у Вірменії: досвід для України' [2025] 1(56) Наукові перспективи 360–370 https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-2(56)-360-370.

[14] П Рабінович, 'Свобода віровизнання: філософсько-правові та державно-юридичні аспекти' [2001] 2(25) Вісник Академії правових наук України 108–114.

[15] Н Янюк, 'Проблемні питання щодо реалізації права на альтернативну (невійськову) службу в Україні в умовах режиму воєнного стану' в О Андрійко (ред), *Адміністративне і фінансове право України: теорія і практика в умовах сьогодення: зб. наук. праць. Мат-ли міжнар. наук.-практ. конференції (м. Київ, листопад 2022 р.)* (Ін-т держави і права імені В М Корецького НАН України 2022) 197–204.

ди яких ми вже коментували[16]. Незважаючи на практично одностайне переконання науковців у необхідності забезпечити в умовах воєнного стану функціонування інституту невійськової (альтернативної) служби, існуюча державно-юридична практика поки що далека від сприйняття цієї позиції.

В умовах понад десятирічної бездіяльності парламенту в питанні законодавчого забезпечення дії гарантій ч. 4 ст. 35 Конституції України[17], протягом усього періоду призову за мобілізацією (з 2014 р. – частковою, а з 2022 р. – загальною) вирішення справ про сумлінну відмову стало викликом для судів, які мимоволі опинилися в ролі заручників цієї ситуації, та для Конституційного Суду України. З 2015 по 2025 р. правові позиції касаційної інстанції з цього питання змінились на діаметрально протилежні, однак нині не позбавлені серйозних суперечностей, про які ще йтиметься далі.

Сказане підтверджує, що деякі конституційно-правові аспекти означеної проблеми потребують аргументування. З огляду на повище метою статті є обґрунтувати необхідність забезпечити під час війни право на сумлінну відмову від військової служби та функціонування інституту альтернативної служби як засоби підвищення обороноздатності держави та недопущення релігійної дискримінації.

Стан виконання парламентом позитивних обов'язків держави у сфері забезпечення альтернативної (невійськової) служби

На тлі щоденних трагедій людських доль дехто міг би прокоментувати повище наведені статистичні дані відомою з сумнозвісних сталінських часів сентенцією "рубають ліс – тріски летять". Але, мабуть, не варто поспішати з подібними оцінками. Адже сьогодні ситуація у сферах законодавчого забезпечення загальної мобілізації та протидії зловживанням нормами мобілізаційного законодавства загалом добре відома[18].

У ст. 23 чинного Закону України "Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію"[19] у двадцяти трьох (!) пунктах визначено перелік категорій осіб, як не підлягають призову на військову службу під час мобілізації. Більшість приписів кожного з пунктів ч. 1 ст. 23 Закону поширюється не на одну, а на кілька підкатегорій осіб. Окрім цього, ще шість пунктів, кожен із яких також стосується одразу *кількох* категорій осіб, визначають коло тих, хто "не під-

[16] С Рабінович, 'Заміна виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою як позитивне зобов'язання держави в умовах воєнного стану: pro et contra' [2025] 2 Український часопис конституційного права 45–76 https://doi.org/10.30970/jcl.2.2025.4.

[17] Конституція України від 28 червня 1996 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 03.03.2026).

[18] Уникнення мобілізації: є щонайменше чотири масштабні схеми зарахування "студентів" старших 25 років (Дзеркало тижня 01 грудня, 2025) <https://zn.ua/ukr/EDUCATION/uniknennja-mobilizatsiji-je-shchonajmenshe-chotiri-masshtabni-skhemi-zarakhuvannja-studentiv-starshikh-25-rokiv.html> (дата звернення 03.03.2026).

[19] Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993 р. № 3543-XII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення 03.03.2026).

pravoua.com.ua

лягає також" призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період.

Ці кількісні дані можуть бути показовими в порівняльному аспекті (в розрізі предмета цієї розвідки) щодо відмінностей *у мотивах і цілях* здійснення окремими військовозобов'язаними, що скористалися наданим їм правом на відстрочку, тих видів діяльності, здійснення якої дає таке право. Так, наприклад, за визнанням посадовців МОН, зробленим наприкінці минулого року, на підставі закону в аспірантурі навчався вже не один десяток тисяч військовозобов'язаних громадян мобілізаційного віку[20]. Час вступу багатьох із них на цю форму навчання (після лютого 2022 р.) дає підстави висувати припущення стосовно різних мотивів набуття ними правового статусу здобувача вищої освіти, зокрема і тих, що пов'язані з ухиленням від мобілізації.

Згадані вище законодавчі норми, з незначними змінами, діють від липня 2014 р. Доволі високий ризик зловживань, що вимірюється *десятками тисяч* осіб, не тільки не зупинив парламент від запровадження влітку 2014 р. цієї підстави для відстрочки, а й не мотивував унеможливити ухилення від призову за мобілізацією шляхом скасування цієї підстави.

Водночас на пленарних засіданнях Верховної Ради України дотепер не розглядався жоден із зареєстрованих із 2015 р. законопроєктів з альтернативної служби під час мобілізації[21]. Щодо причин такої ситуації можна висунути кілька гіпотез, зокрема: 1) дії з ухилення від призову, мотивовані реалізацією свободи віросповідання, розцінюються законодавцями як більш небезпечні для обороноздатності, аніж такі ж дії, мотивовані реалізацією інших конституційних прав (зокрема освітніх), а ризики зловживань правом на сумлінну відмову видаються вищими порівняно з ризиками від зловживань правом на навчання в аспірантурі; 2) суспільна користь від освітньо-наукової діяльності вважається більш значною, аніж користь від виконання відмовниками сумління обов'язків альтернативної служби. Ще два припущення уможливлює висловити теорія колективних дій М. Олсона[22]: 3) вплив груп інтересів аспірантів у парламенті суттєво переважає вплив груп інтересів релігійних меншин, віровченню яких суперечить виконання військового обов'язку; 4) з огляду на колегіальний характер діяльності парламенту і практичну відсутність негативних наслідків власної бездіяльності представники Українського народу у Верховній Раді України індиферентно ставляться до виконання парламентом міжнародних зобов'язань держави у сфері свободи релігії.

[20] К Гончарова, Т Веремєєва, 'Дає право на відстрочку. В університетах виявили рекордну кількість аспірантів' (РБК-Україна, 24.05.2025) <https://www.rbc.ua/rus/news/dae-pravo-vidstrochku-universitetah-viyavili-1748073226.html> (дата звернення 03.03.2026).

[21] Рабінович С (н 16) 49.

[22] M Olson, *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups* (Harvard University Press 1965).

Емпірична перевірка цих припущень могла б становити, очевидно, предмет уже окремої соціолого-правової розвідки. Водночас, порівнюючи альтернативну службу як механізм заміни виконання військового обов'язку із видами діяльності, які слугують підставами для надання відстрочки від призову на військову службу за мобілізацією (як-от здобуття вищої освіти), слід наголосити, що невійськова служба здатна принести безпосередню, а не віддалену в часі користь у справі протидії військовій агресії, забезпеченню оборони суспільства і захисту громадян.

Альтернативна служба як форма виконання конституційного обов'язку захисту Вітчизни

Складні правові питання, які постали перед Конституційним Судом України у справі[23] за конституційними скаргами В. Алексеєнка, С. Іванущенка та Д. Зелінського про конституційність Закону України "Про альтернативну (невійськову) службу" (далі – Закон № 1975-XII)[24], вимагають, зокрема, встановити співвідношення між конституційними обов'язками захисту суверенітету і територіальної цілісності України (ст. 17), захисту Вітчизни (ст. 65), військовим обов'язком, обов'язками альтернативної служби (ч. 4 ст. 35) та обов'язки людини перед суспільством (ст. 23)[25].

В українській конституційній доктрині до ознак конституційних обов'язків віднесено те, що вони засновані не тільки на нормах Міжнародної хартії прав людини, а й нормах християнської моралі[26]. З урахуванням цього можна виокремити щонайменше такі форми взаємодії систем конституційно-правової та морально-релігійної регуляції: а) зміст конституційних обов'язків вже включає, зокрема, зміст обов'язків морально-релігійного походження. Окрім цього, держава також: б) залишає простір для виконання релігійних обов'язків, закріпивши засаду відокремлення держави від церкви та в) встановлює загальний принцип співвідношення між конституційними та релігійними обов'язками; г) встановлює принцип вирішення конфлікту між виконанням військового обов'язку та обов'язками релігійного характеру (ч. 4 ст. 35 Конституції).

Як обов'язки захисту суверенітету і територіальної цілісності України, так і ширший за змістом обов'язок захисту Вітчизни та обов'язки альтернативної (невійськової) служби є видами конституційних *обов'язків людини перед суспільством.* Виконання конституційного обов'язку захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України не обмежується ви-

[23] Ухвала Другого сенату Конституційного Суду України від 15 жовтня 2025 р. № 10-уп(II)/2025 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010u710-25#Text> (дата звернення 03.03.2026).
[24] Про альтернативну (невійськову) службу: Закон України від 12 грудня 1991 р. № 1975-XII <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text> (дата звернення 03.03.2026).
[25] Див. Рабінович С (н 16) 55–56; Л Летнянчин, *Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики* (СПД ФО Вапнярчук Н В 2006).
[26] Летнянчин (н 25) 233.

pravoua.com.ua

конанням військового обов'язку[27]. Захист життя та здоров'я тисяч українців, які зазнають страждань від дій агресора, щоденно потребує не тільки збройної відсічі агресії на полі бою, а й здійснення цілої низки суспільно важливих завдань, виконання яких не пов'язане з проходженням військової служби: будівництво й відновлення житла та іншого майна, пошкодженого внаслідок обстрілів та бомбардувань, невідкладна медична та інша допомога пораненим військовим і цивільним, внутрішньо переміщеним особам, відновлення пошкодженої енергетичної та дорожньої інфраструктури тощо[28].

Відтак, поряд із військовим обов'язком і військовою службою, обов'язки альтернативної (невійськової) служби належать до обов'язків людини перед суспільством, потреба у виконанні яких у воєнний час особливо зростає. Звідси випливає, що релігійні переконання, зокрема й "пацифістського" характеру, перебувають із конституційним обов'язком захисту Вітчизни у відносинах *доповнюваності*, а не конфлікту[29].

Динаміка судового тлумачення гарантій сумлінної відмови крізь призму правової догматики та політичної юриспруденції

23 червня 2015 р. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі – ВССЦКС) визнав у справі члена релігійної організації Свідків Єгови Ш. право на відмову від військової служби через особисті переконання під час мобілізації (справа № 5-1583км15). ВССЦКС ухвалив залишити без змін виправдувальний вирок суду першої інстанції, залишений без змін ухвалою апеляційного суду, а касаційну скаргу заступника прокурора Дніпропетровської області без задоволення. Ухвалюючи рішення, суд касаційної інстанції вирішив, що суд обґрунтовано виправдав ОСОБА_5 через відсутність у діянні складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 336 КК України. На обґрунтування свого висновку Суд покликався на приписи ч. 4 ст. 35 і ст. 64 Конституції України і на ст. 2 Закону України № 1975XII: 'на час призову ОСОБА_5 не було оголошено воєнного чи надзвичайного стану, що виключає можливість обмеження його права на проходження альтернативної (невійськової) служби'. У цій справі суд касаційної інстанції сформулював винятково важливу правову позицію: *'Відсутність можливості проходження ОСОБА_5 альтернативної (невійськової) служби в період мобілізації не може бути підставою для притягнення його до відповідальності за ст. 336 КК України'*[30].

[27] В Кобрин, Ю Нос, Р Палюх, 'Співвідношення обов'язку захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України з правом на свободу світогляду та віросповідання в умовах правового режиму воєнного стану' [2024] 1 Український часопис конституційного права 55–69 https://doi.org/10.30970/jcl.1.2024.5.

[28] Рабінович С (н 16) 55–56.

[29] Там само 56.

[30] Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23 червня 2015 р. у справі № 5-1583км15 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/45855629> (дата звернення 03.03.2026).

Суголосними із конституційним регулюванням та щойно цитованою правовою позицією стали більш пізні правові позиції суду касаційної інстанції, зокрема сформовані в Постанові ККС ВС від 25.05.2023 (справа № 344/7666/22), де наголошено на юридичній значущості встановлення мотиву вчинення діяння під час застосування судом ст. 336 КК України: 'Мотив як ознака кримінального правопорушення має досить важливе значення, оскільки, не встановивши його, тяжко зрозуміти та встановити кримінальний характер діяння <…>'[31]. У цій справі касаційною інстанцією було скасовано вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 15.09.2022 та ухвалу Івано-Франківського апеляційного суду від 16.01.2023 щодо ОСОБА_6 і призначено новий розгляд в суді першої інстанції.

Пряме застосування припису ч. 4 ст. 35 Конституції вбачається і в іншому правоположенні, виробленому Верховним Судом (далі також – ВС) у справі № 344/12021/22: '<…> *можливість здійснення права на сумлінну відмову від військової служби не обмежується членством у зареєстрованих релігійних організаціях, зміст віровчення яких передбачає безумовну неприпустимість такої служби, носіння та використання зброї*'[32].

Переконливим свідченням безпосереднього застосування Конституції України, міжнародних стандартів та найкращих практик у сфері забезпечування релігійної свободи стала постанова колегії суддів Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 11.05.2023 (справа № 1140/3182/18):

> держава, надаючи окремій категорії осіб певне право, не може не враховувати особливостей деяких груп осіб з цієї категорії. Наприклад, якщо держава надає право на відстрочку від призову на строкову військову службу священнослужителям, то вона повинна встановлювати норми, які враховують їхню своєрідність. Це складає зміст принципу рівності перед законом, який передбачає, що органи публічної влади повинні однаково застосовувати законодавчі норми до всіх осіб без будь-якої дискримінації[33].

Практика Верховного Суду з питань відмови від військової служби за релігійними переконаннями зазнала змін у період повномасштабного вторгнення і введення воєнного стану. З одного боку, ВС підтвердив необхідність судової перевірки кваліфікуючих ознак релігійних переконань (справа № 344/12021/22):

> <…> досягнення справедливого балансу між правом людини за статтею 9 Конвенції і статтею 35 Конституції України в аспекті можливості сумлінної відмови від військ-

[31] Постанова Верховного Суду від 25 травня 2023 р. у справі № 344/7666/22 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111160092> (дата звернення 03.03.2026).
[32] Постанова Верховного Суду від 02 травня 2024 р. у справі № 344/12021/22 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118893514> (дата звернення 03.03.2026).
[33] Постанова Верховного Суду від 11 травня 2023 р. у справі № 1140/3182/18 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110826956> (дата звернення 03.03.2026).

pravoua.com.ua

кової служби та інтересами захисту суверенітету, територіальної цілісності України, прав і свобод інших осіб вимагає забезпечення об'єктивної перевірки тверджень особи про несумісність її релігійних переконань з військовою службою і підтвердження доказами наявності відповідних релігійних переконань;
<…> відмовляючись від служби у збройних силах з міркувань совісті, особа має продемонструвати наявність у неї відповідних глибоких, щирих та послідовних релігійних переконань певними даними, крім власних слів і тверджень близьких осіб (інформацією про публічні висловлювання у минулому такої світоглядної позиції, участь у суспільних рухах пацифістської спрямованості тощо)[34].

У Постанові ККС у складі ВС від 13.06.2024 Суд, з одного боку, визнав, що можливість сумлінної відмови від військової служби є 'одним з аспектів зазначеного [передбаченого ст. 35 Конституції України. – *Авт.*] права', що є важливим надбанням судового забезпечування прав людини (справа № 601/2491/22). Водночас у цьому судовому рішенні наголошено, що *'жодні релігійні переконання не можуть бути підставою для ухилення громадянина України, визнаного придатним до військової служби, від мобілізації з метою виконання свого конституційного обов'язку із захисту територіальної цілісності та суверенітету держави від військової агресії з боку іноземної країни'*[35].

Певна вразливість наведеної правової позиції вбачається, по-перше, в тому, що вона може розумітися, зокрема, як заперечення дії імперативного припису ч. 4 ст. 35 Конституції України в умовах війни; по-друге, у відкиданні необхідності з'ясовувати дійсні мотиви відмови від виконання військового обов'язку і, відтак, у санкціонуванні суто об'єктивного ставлення в провину.

Логіко-юридичну суперечливість щойно процитованого загального принципу, сформульованого у справі № 601/2491/22, унаочнює те, що, з огляду на пряму вказівку Конституції, особа, релігійні переконання якої виключають виконання військового обов'язку, за визначенням не може виступати суб'єктом злочину ухилення від призову на військову службу під час мобілізації (так само, зауважимо, як і злочину ухилення від призову на строкову військову службу). Адже досліджування судом питання про наявність глибоких, щирих та послідовно сповідуваних релігійних переконань, які виключають можливість виконання військовозобов'язаним свого обов'язку з мобілізації, має передувати встановленню наявності або відсутності підстав для притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 336 КК України. Йдеться про дослідження мотивів відмови від призову за мобілізацією, на чому наголосив ККС ВС у Постанові від 25.05.2023 (справа № 344/7666/22).

Окрім взаємної контрарності обох означених позицій (відсутність права на сумлінну відмову автоматично виключає потребу з'ясовувати наявність переконань), відзначу й інше. Завдання забезпечити комплектування ЗСУ

[34] Постанова Верховного Суду від 02 травня 2024 р. у справі № 344/12021/22 (н 32).
[35] Постанова Верховного Суду від 13 червня 2024 р. у справі № 601/2491/22 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120029741> (дата звернення 03.03.2026).

особовим складом на практиці може бути ефективно реалізоване лише стосовно тих військовозобов'язаних, у яких немає непереборної суперечності із необхідністю виконання ними військового обов'язку, про яку йдеться в ч. 4 ст. 35 Конституції. З огляду на це ані мобілізація, ані кримінальне покарання громадян, на яких поширюється дія щойно згаданої конституційної гарантії, не спроможні досягти своїх цілей: відповідно – виконання завдань військової служби або ж виправлення засудженого (ч. 2 ст. 50 КК України). В обох випадках примусові заходи, вжиті до таких відмовників сумління (чи то "примус до військової служби", чи то примусове позбавлення волі), є завідомо неефективними, а відтак і недоцільними.

Проблема, втім, не обмежується самою лише ефективністю та доцільністю. Не менше непокоїть формулювання окремих правових позицій, які вказують на часткове незастосування судами релевантних приписів Конституції (статей 24, 35, 64) як норм прямої дії і на змішування понять конституційного обов'язку захисту Вітчизни (ст. 65) з поняттями військового обов'язку/ військової служби.

У вже згадуваній Постанові ККС ВС від 25.05.2023 залишено осторонь, по-перше, той факт, що в умовах воєнного стану жодних обмежень права на свободу світогляду і віросповідання, передбаченого ст. 35 Конституції, в Україні не запроваджено. Такими обмеженнями за жодних умов не можна вважати приписи Закону № 1975-XII в редакції 1999 р., які а) встановлені за 23 роки (!) до початку великої війни та б) всупереч прямій вказівці ст. 64 Конституції, не містять зазначення строку їхньої дії. По-друге, не враховано належність права на сумлінну відмову до *сутнісного змісту* згаданого права, якого в жодному разі не може бути порушено. По-третє, поза увагою залишено те, що чинність МПГПП (ст. 18) та Європейської конвенції з прав людини[36] (ст. 9, 15) як частин національного законодавства України виключає для держави будь-які відступи від своїх міжнародних зобов'язань у сфері забезпечення свободи релігії[37].

У 2025 р. з питань сумлінної відмови на розвиток цитованих контраверсійних позицій касаційною інстанцією додатково сформовано такі приписи загального (а отже, *de facto нормативного*) характеру (справа № 573/406/24):

> Під час мобілізації військовозобов'язаних можливість проходження альтернативної служби *виключається*, оскільки сама по собі мобілізація має на меті не просто несення військової служби, а захист Батьківщини від військового вторгнення іншої держави; <…> перебування держави у правовому режимі воєнного стану є вагомою причиною, щоб вести мову про *необхідність виконання військового обов'язку усіма громадянами України* <…>
>
> <…> Аргументи про те, що релігійні переконання не дозволяють одягати військову форму та здійснювати діяльність, яка не пов'язана із використанням та носінням

[36] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text> (дата звернення 03.03.2026).
[37] Див. Рабінович С (н 16) 67.

pravoua.com.ua

> зброї, суд не може оцінити як такі, які *настільки обмежують* можливість сповідувати певну віру, що виключають можливість виконання військовозобов'язаним громадянином України свого обов'язку по мобілізації під час воєнного стану[38].

Обидва згадані аргументи, однак, прямо суперечать приписам ст. 35 Конституції. Адже будь-які спроби дати офіційну оцінку змісту (правильності, доречності, адекватності тощо) релігійних переконань, які не дозволяють вірянам виконувати військовий обов'язок в *одній* формі, становлять ніщо інше як пряме втручання в юридично недоторканну сферу *forum internum*. Це втручання в абсолютне, таке, що не може підлягати жодним обмеженням, право людини мати релігійні переконання[39]. Водночас це є втручанням у внутрішні справи (зміст віровчення) релігійних організацій, що суперечить конституційному принципу відокремлення держави від церкви (ч. 3 ст. 35).

Подальший розвиток судової практики касаційної інстанції у справах за ст. 336 КК України призвів до формування інших правових позицій. Передовсім слід наголосити, що ВС у певному (щоправда, обмеженому) обсязі вдався до безпосереднього застосування ч. 4 ст. 35 Конституції, відзначивши, що 'призов на військову службу під час мобілізації не скасовує *права на сумлінну відмову від носіння та/або використання зброї*'. Це, безперечно, є важливим праволюдинним здобутком і прикладом творчого судового розвитку позитивного права (хоча слід відзначити, що, за відсутності законодавчого забезпечення військової служби *без зброї,* будь-яких дієвих юридичних гарантій здійснення цього права військовослужбовцями, окрім цитованої позиції ВС, немає). Поряд із цим, у Постанові об'єднаної палати Касаційного кримінального суду в складі Верховного Суду від 27 жовтня 2025 р. у справі № 573/838/24 сформульовано також і такі позиції, які складно узгодити з конституційною засадою недоторканності внутрішнього аспекту свободи релігії:

> об'єднана палата констатує, що законодавство не передбачає можливості уникнути призову за мобілізацією на підставі релігійних або нерелігійних переконань, *навіть якщо їх щирість і послідовність не ставиться під сумнів,* і таке обмеження свободи сповідувати свої релігійні або нерелігійні переконання має легітимну мету <…>
> <…> Щодо пропорційності такого обмеження об'єднана палата визнає, що примус до військової служби є важким тягарем для будь-якої особи, змушуючи її переглянути свої плани, погляди і переконання, стосунки з близькими і суспільством. *Для особи, яка сумлінно й послідовно переконана в недопустимості застосування зброї, такий тягар має певний додатковий елемент*[40] (курсив мій. – *Авт.*).

[38] Постанова Верховного Суду від 15 квітня 2025 р. у справі № 573/406/24 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126906863> (дата звернення 03.03.2026).
[39] Рішення Конституційного Суду України від 27 грудня 2022 р. № 4-р/2022 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va04p710-22#Text> (дата звернення 03.03.2026).
[40] Постанова Верховного Суду від 27 жовтня 2025 р. у справі № 573/838/24 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131495382> (дата звернення 03.03.2026).

Фактичне визнання у згаданій постанові правомірності державного примусу до зміни переконань людини під час війни складно віднести до суто редакційної вади наведеного формулювання. У цьому переконує використання Судом форми переліку для зазначення того, що саме має підлягати зміні внаслідок примусу до військової служби: "плани, погляди і *переконання* <…>".

Відтак, за офіційною позицією, висловленою іменем України, примус до військової служби (примус, очевидно, законний) змушує (на думку більшості членів об'єднаної палати ККС ВС, – змушує, очевидно, теж цілком законно) вірян-пацифістів змінювати свої релігійні переконання. В окремих випадках судові інстанції навіть вказують на можливість військовозобов'язаного віряни на (який заявив про суперечність між своїми релігійними переконаннями та виконанням військового обов'язку) виконувати військову службу за конкретною військовою спеціальністю ("водій", "зв'язківець" тощо). На думку держави, іменем якої ухвалено згадані судові рішення, попри покликання віряни на на суперечність військової служби його переконанням, певні аспекти військової служби "не настільки" суперечать (релігійним переконанням особи?), щоби відмовитися від військової служби загалом. Може скластися враження, що тут сама державна влада бере на себе сміливість визначати для військовозобов'язаних свого роду деякий "належний" зміст релігійних переконань, так би мовити, "для воєнного часу". Задля справедливості слід зауважити, що двоє суддів не погодилися з позицією більшості в справі № 573/838/24 і виклали окремі думки стосовно цієї постанови[41].

Використання в судових рішеннях таких підходів може створити враження серйозних прогалин у розумінні сутності конституційного принципу відокремлення церкви від держави, сутності права на сумлінну відмову і допустимих згідно з міжнародними стандартами меж державного втручання у свободу релігії. Спроби посилань на винятковість ситуації війни, що нібито створює непорівнянність цієї ситуації із тими, в яких сформовано усталену практику Європейського суду з прав людини з питань захисту права на сумлінну відмову від військової служби, можуть лише підсилити таке враження. Адже за самою сутністю право на сумлінну відмову покликане захищати переконання вірян-пацифістів, потреба сповідувати які особливо підсилюється саме і власне *під час війни.*

На жаль, правові позиції, висловлені в цитованій постанові ВС від 27.10.2025, підтримано згодом (зауважимо, що двоє суддів із колегії виклали окрему думку) і в постанові ККС ВС від 27.11.2025: '*законодавство України не передбачає можливості відмови від виконання обов'язку проходити військову службу за призовом під час мобілізації, яка ґрунтується на релігійних або*

[41] Окрема думка суддів Верховного Суду у справі № 573/838/24 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/131537550> (дата звернення 03.03.2026).

pravoua.com.ua

інших переконаннях. Такі переконання не можуть бути підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності у разі її ухилення від мобілізації у значенні ст. 336 КК'[42].

Слід відзначити, що обоє вірян, стосовно яких Верховний Суд залишив у силі винесені щодо них обвинувальні вироки, є священнослужителями релігійної організації Свідків Єгови, презумпція щирості релігійних переконань яких могла б бути спростована хіба що особливо вагомими доказами. На непряме визнання Судом цього вказують такі формулювання постанови, якот: 'законодавство не передбачає можливості уникнути призову за мобілізацією на підставі релігійних або нерелігійних переконань, навіть якщо їх щирість і послідовність не ставиться під сумнів', 'особи, яка сумлінно й послідовно переконана в недопустимості застосування зброї'[43].

Відтак кримінального осуду з боку держави зазнала поведінка підсудних, мотивована *саме і власне* їх щирими, серйозними та глибокими відповідними переконаннями. Тим самим державою не тільки криміналізовано сповідування вірянами переконань певного змісту, а й непрямо виражено осуд також і *самих релігійних переконань,* які полягають у неприйнятті будь-якої військової служби.

Адже між наявністю у вірянина глибоких релігійних переконань "пацифістського" характеру та їх дієвим сповідуванням (у ситуації вибору між кримінально караним дотриманням своїх релігійних переконань та їх державно схвалюваним *не*дотриманням) існує необхідний та прямий причиновий зв'язок. Притягаючи особу до юридичної відповідальності за дії, мотивовані глибокими релігійними переконаннями, держава недвозначно виражає ставлення не тільки до дій, а й до мотивів їх учинення – до самих переконань. Однак у ч. 4 ст. 35 Конституції України чітко й абсолютно недвозначно висловлене цілком протилежне ставлення держави до переконань саме цього змісту – тих переконань, яким "суперечить виконання військового обов'язку". Відзначимо, що подібні переконання виражає заклик окружного послання Папи Римського Франциска "Всі браття" (§ 258), який обрано епіграфом цієї статті.

Складно припустити, що цитована судова аргументація реально відображає той високий рівень фахової юридичної кваліфікації, що його, безсумнівно, мають усі члени найвищого органу в системі судоустрою. З огляду на це спробуємо запропонувати пояснення наведеної динаміки правових позицій касаційної інстанції вже поза межами юридичної догматики. Допомогти висловити гіпотезу щодо справжніх мотивів цієї динаміки може політична юриспруденція – міждисциплінарний напрям досліджень суддівської діяль-

[42] Постанова Верховного Суду від 27 листопада 2025 р. у справі № 583/3259/24 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/132648106> (дата звернення 03.03.2026).
[43] Постанова Верховного Суду від 27 жовтня 2025 р. у справі № 573/838/24 (н 40).

ності, що перебуває на перетині соціології й політології права[44]. Згідно зі "стратегічним підходом" у сучасній політичній юриспруденції, здійснюваний суддями вибір варіантів рішень залежить від їхніх очікувань щодо поведінки інших гравців політичного і правового поля та громадської думки[45]. Відтак є підстави звернути увагу на такі чинники, як-от, зокрема: 1) очікування негативної реакції суспільства на підтримку з боку судової влади осіб, які зловживатимуть правом на сумлінну відмову в поєднанні із 2) загалом невисокою довірою суспільства до судів[46]. Не зайве звернути увагу й на процедурний момент: остаточне судове рішення у справі не позбавляє особу можливості скористатися ще одним національним засобом юридичного захисту, подавши конституційну скаргу: у такому разі вирішення політично дражливого правового питання буде передано Конституційному Суду України. Вважаємо не позбавленим підстав припущення, що на ухвалення рішення могло, так чи інакше, чинити вплив урахування усіх згаданих чинників.

Водночас вагоме міжнародне політичне й правове значення забезпечення права на сумлінну відмову від військової служби в умовах війни полягає в необхідності виконати визначені Європейською Комісією вимоги до вступу в ЄС та у високій ймовірності дотримання ЄСПЛ, у разі звернення до нього засуджених сумлінних відмовників, власної усталеної практики в аналогічних справах.

Конституційні гарантії права на свободу віросповідання: особистий та інституційний виміри

У спільній окремій думці суддів об'єднаної палати стосовно постанови об'єднаної палати ККС ВС у справі № 573/838/24 сформульовано важливу правову позицію: '*Положення ч. 4 ст. 35 Конституції України у їх взаємозв'язку із визначеними ч. 3 ст. 8 Основного Закону унеможливлюють перекладання на людину негативних наслідків відсутності законодавчого механізму реалізації конституційного права громадянина, адже впровадження такого регулювання є сферою відповідальності Держави*'[47]. Це є нагодою нагадати вже висловлювані нами в цьому контексті загальні міркування стосовно деяких питань теорії конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина[48].

[44] M Shapiro, 'Political Jurisprudence' [1964] 52 Kentucky Law Journal 294–345 https://doi.org/10.1093/0199256489.003.0001.

[45] L Epstein, J Knight, The Choices Justices Make (Washington, DC: CQ Press, 1998) 112.

[46] Ukraine: From War to Peace and Recovery: Analytical Assessments (Razumkov Centre, June 2024) <https://razumkov.org.ua/images/2024/09/29/2024-PAKT-June-ENGL-3.pdf> (accessed 03.03.2026).

[47] Окрема думка суддів Верховного Суду у справі № 573/838/24 (н 41).

[48] С Рабінович, 'Пряма дія норм Конституції України і проблема законодавчого забезпечення форм виконання обов'язку захищати Вітчизну в умовах війни' в *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XXXII звітної науково-практичної конференції (6–7 лютого 2026 р.)* (Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка 2026).

pravoua.com.ua

"Праволюдинні" (П. Рабінович) гарантії розділу II Конституції України за особливостями їхньої дії та механізмами юридичного забезпечення неоднорідні. Серед них можна вирізнити, зокрема, гарантії здійснення прав та виконання обов'язків; гарантії реалізації позитивних і негативних прав (свобод); гарантії, здійснення яких потребує організаційно-процедурного забезпечення і ті, що такого забезпечення не потребують.

Гарантії, що потребують організаційно-процедурного забезпечення, мають особовий та інституційний виміри. Перший стосується забезпечення судового захисту прав і свобод людини і громадянина незалежно від існування законодавчих механізмів їхньої реалізації. Другий – інституційний аспект стосовний гарантування створення згаданих механізмів, коли необхідність встановити їх прямо передбачена або ж випливає зі змісту приписів Конституції України.

Обидва виміри правових гарантій втілюють два відносно самостійних і взаємозв'язаних види позитивних обов'язків держави. Виконання інституційного позитивного обов'язку дає змогу забезпечити реалізацію конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина організаційно-процедурно. Виконання особового позитивного обов'язку – гарантувати ефективний захист у випадках, коли законодавчий механізм реалізації згаданого права чи свободи відсутній. Слід наголосити, що об'єктом гарантування є не тільки реалізація прав людини і громадянина, а й виконання їх обов'язків перед суспільством та державою.

Точніше, дія усіх бланкетних норм Конституції (зокрема тих, чия бланкетність є імпліцитно вираженою) є непрямою[49]. Визнати їхню дію "прямою" гіпотетично можливо в іншому сенсі, аніж дію інших конституційних норм, а саме: стосовно парламенту як "прямого" адресата (суб'єкта) обов'язку створити інституційний правозабезпечувальний механізм.

З припису ч. 3 ст. 8 Конституції України випливає відносна автономність обох видів позитивних обов'язків держави стосовно людини і громадянина. З іншого боку, така автономність не применшує юридичну необхідність для держави виконати кожен із них. Недотримання цього може призводити до порушень конституційних засад статусу людини і громадянина. Це стосується як конституційних прав людини, так і її свобод. У випадках, коли йдеться про реалізацію свобод (чи то "прав на свободу"), особовий вимір гарантії такої свободи розкривається, зокрема, через свободу від примусу мати будь-які релігійні переконання.

Під час здійснення конституційного права на свободу світогляду і віросповідання може виникати конфлікт між окремими юридичними обов'язками людини та/або громадянина з іншими видами обов'язків: морально-етичного (перед собою, перед суспільством тощо) та/або релігійного характеру

[49] П Рабінович, *Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень)* (Право 1997) 17.

(обов'язками перед Богом). Доконечність виконання таких обов'язків може виникати з таких переконань людини, які в міжнародному праві прав людини наділяються низкою юридично значущих ознак: серйозність, глибина, щирість тощо (*Campbell and Cosans v. United Kingdom, § 36; Leela Förderkreis E. V. and Others v. Germany, § 80; Bayatyan v. Armenia (Grand Chamber),* § 110). Наголосимо тут на істотній відмінності власне переконань від інших елементів свідомості (уявлення, погляди, гадки, припущення, уподобання тощо), які в аспекті впливу на можливість заміни одних юридичних обов'язків людини іншими не мають конституційно-правового й міжнародно-правового значення.

Конституція України закріплює засади розв'язання конфлікту релігійних обов'язків людини із її юридичними обов'язками перед державою, зокрема з тими, необхідність виконання яких випливає із законів. Спеціальне правило (друге речення ч. 4 ст. 35) гарантує заміну виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою у випадку, якщо релігійні переконання громадянина сягають ступеня суперечності із виконанням військового обов'язку.

З огляду на людиноцентричні засади ст. 3 Конституції України та принцип невичерпності конституційних прав людини, можна вести мову про право на сумлінну відмову від виконання окремих законодавчо встановлених обов'язків у випадках, передбачених Конституцією та законом. Звідси мають виникати сутнісні позитивні обов'язки держави забезпечити: а) сумлінну відмову людини і громадянина від виконання окремих юридичних обов'язків; б) заміну виконання таких обов'язків іншими, соціально та юридично рівнозначними обов'язками. Такі альтернативні обов'язки є, по суті, законодавчими формами реалізації загальних конституційних обов'язків кожного перед суспільством (ст. 23). В умовах воєнного стану йдеться про забезпечення виконання обов'язків військової служби та альтернативної (невійськової) служби як відмінних законодавчих форм виконання обов'язку захисту Вітчизни (ст. 65)[50].

Альтернативна служба як форма виконання обов'язку перед суспільством і конституційна засада недискримінації

Для правового обґрунтування вирішення питань альтернативної служби у воєнний час ключовими видаються, зокрема, конституційні принципи: людської гідності й найвищої соціальної цінності людини; пріоритетного забезпечення в умовах війни нагальних суспільних інтересів, прав та свобод інших людей, зумовлених потребами мінімізації наслідків війни для жертв збройної агресії; визнання різних форм виконання конституційних обов'язків перед суспільством і різних форм виконання конституційного обов'язку захисту Вітчизни; забезпечення рівності й захисту військовозобов'язаних

[50] Рабінович С (н 16).

pravoua.com.ua

громадян від необґрунтованої дискримінації; дотримання міжнародних зобов'язань України в питанні забезпечення права на свободу думки, совісті та релігії.

Призначення припису ч. 4 ст. 35 Конституції України розкривається через взаємозв'язки згаданих принципів. Ця гарантія покликана забезпечити право людини мати та сповідувати релігійні переконання (ч. 1 ст. 35); виконання обов'язків перед суспільством (ст. 23) та обов'язку захисту Вітчизни (ст. 65) громадянами, чиїм релігійним переконанням суперечить виконання військового обов'язку; підтримання в суспільстві ідеологічної багатоманітності (ст. 15) та релігійно-світоглядного плюралізму (ст. 24).

Особливе значення має зв'язок між гарантією права на сумлінну відмову від виконання військового обов'язку *(conscientious objection)*, яка випливає із засади прямої дії норм Конституції України, та справедливим, обґрунтованим розрізненням конституційно-правових статусів громадян.

Є всі підстави стверджувати про посутній характер зв'язку, який існує між нормою ч. 4 ст. 35 Конституції України та засадою рівності та недискримінації[51]. Цей припис являє собою ніщо інше як форму забезпечення фактичної, а не формальної рівності й недискримінації[52] у відносинах між громадянами і державою, що складаються з приводу виконання обов'язків перед суспільством, а саме конституційним обов'язком захисту Вітчизни. Цей нерозривний зв'язок, своєю чергою, зумовлює абсолютний і *необмежуваний за колом осіб* характер права на сумлінну відмову від військової служби, що узгоджується з приписом ч. 2 ст. 64 Конституції України.

Означена гарантія являє собою антидискримінаційний механізм, заснований на обґрунтованій правовій диференціації обов'язків громадян з огляду на зв'язок між їхніми релігійними переконаннями та виконанням військового обов'язку. Позитивні обов'язки держави, що встановлені ч. 4 ст. 35 Конституції України, являють собою специфічний різновид підтримчих ("позитивних") дій щодо осіб, чиїм релігійним переконанням суперечить виконувати військовий обов'язок (йдеться, зокрема, *але не виключно* про громадян, що належать до релігійних меншин, віровчення яких не допускають виконання згаданого обов'язку повністю чи частково). Обґрунтованість розрізнення юридичних статусів полягає в наявності у згаданих громадян таких релігійних переконань, які створюють серйозний і непереборний конфлікт сумління в питанні виконання військового обов'язку[53].

Обмеження (звуження) цієї конституційної гарантії за колом осіб (за умови відповідності самих релігійних переконань уже згаданим тут кваліфікувальним ознакам) становить порушенням вимоги недискримінації як

[51] Пор.: Y Nehushtan, 'Conscientious Objection and Equality Laws: Why the Content of the Conscience Matters' [2019] 38 Law and Philosophy 227–266 https://doi.org/10.1007/s10982-019-09347-5.

[52] Див, *mutatis mutandis:* Рішення Конституційного Суду України від 10 листопада 2011 р. № 15-рп/2011 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-11#Text> (дата звернення 03.03.2026).

[53] Рабінович С (н 16).

умови правомірності обмежень права людини на свободу світогляду і віросповідання (статті 24, 64 Конституції)[54].

До дискримінування громадян за ознакою релігійних переконань (у аспекті виконання ними своїх обов'язків перед суспільством і державою) призводитиме також незабезпечення інституційних гарантій свободи віросповідання (альтернативної служби) за одночасного виконання державою зобов'язань особового характеру (сумлінної відмови).

Основні висновки

Для функціонування інституту альтернативної (невійськової) служби в умовах війни існують як безумовні юридичні, моральні й політичні, так і військово-економічні підстави. До останніх належить передовсім нагальна потреба безперебійно забезпечувати охорону, захист і відновлення об'єктів інфраструктури як у прифронтових, так і в тилових зонах, розмінування, невідкладну допомогу пораненим, внутрішньо переміщеним особам тощо.

Завдяки альтернативній (невійськовій) службі під час війни обороноздатність держави буде забезпечена у спосіб, який не порушуватиме конституційних і міжнародних гарантій прав людини на охорону людської гідності, свободи релігії та недискримінації. Дотримання цих гарантій дасть змогу усім відповідальним за виконання державою її позитивних обов'язків із забезпечення права на свободу віросповідання під час війни уникнути тягаря причетності до переслідування вірян, щирість релігійних переконань яких не викликає сумнівів.

Під час роботи над відповідним законопроєктом ризики зловживання правом на сумлінну відмову мають бути мінімізовані з урахуванням найкращого зарубіжного досвіду, принципів обґрунтованості та доцільності юридичної диференціації правових статусів. Особливо слід підкреслити, що необхідність запобігти таким зловживанням у жодному разі не може слугувати виправданням невизнанню цього права під час війни та зволіканню з дієвим відновленням інституту альтернативної служби.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Epstein L and Knight J, *The Choices Justices Make* (Washington, DC: CQ Press 1998).
2. Olson M, *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups* (Harvard University Press 1965).
3. Letnianchyn L I, *Konstytutsiini obov'iazky liudyny i hromadianyna v Ukraini: problemy teorii i praktyky* (Vapniarchuk NV 2006) (in Ukrainian).
4. Rabinovych P, *Prava liudyny i hromadianyna u Konstytutsii Ukrainy* (Pravo 1997) (in Ukrainian).

[54] Рабінович С (н 16).

5. Yarmol L V, *Svoboda virospovidannia: yurydychne zabezpechennia v Ukraini (zahalnoteoretychne doslidzhennia)* (Svit 2006) (in Ukrainian).

Journal articles
6. Nehushtan Y, 'Conscientious Objection and Equality Laws: Why the Content of the Conscience Matters' [2019] 38 Law and Philosophy 227–266 https://doi.org/10.1007/s10982-019-09347-5.
7. Shapiro M, 'Political Jurisprudence' [1964] 52 Kentucky Law Journal 294–345 https://doi.org/10.1093/0199256489.003.0001.
8. Kobryn V, Nos Yu, Paliukh R, 'Spivvidnoshennia obov'iazku zakhystu Vitchyzny, nezalezhnosti ta terytorialnoi tsilisnosti Ukrainy z pravom na svobodu svitohliadu ta virospovidannia v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu' [2024] 1 Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava 55–69 https://doi.org/10.30970/jcl.1.2024.5 (in Ukrainian).
9. Kolodnyi A, Fylypovych L, 'Viina ta yii naslidky dlia relihiinoho bahatomanittia Ukrainy' [2025] 3 Filosofska dumka 135 https://doi.org/10.15407/fd2025.03.135 (in Ukrainian).
10. Kotylko Ya, Husiev O, 'Alternatyvna (neviiskova) sluzhba u Virmenii: dosvid dlia Ukrainy' [2025] 1(56) Naukovi perspektyvy 360–370 https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-2(56)-360-370 (in Ukrainian).
11. Rabinovych P, 'Svoboda virovyznannia: filosofsko-pravovi ta derzhavno-iurydychni aspekty' [2001] 2(25) Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy 108–114 (in Ukrainian).
12. Rabinovych S, 'Zamina vykonannia viiskovoho obov'iazku alternatyvnoiu (neviiskovoiu) sluzhboiu yak pozytyvne zobov'iazannia derzhavy v umovakh voiennoho stanu: pro et contra' [2025] 2 Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava 45–76 https://doi.org/10.30970/jcl.2.2025.4 (in Ukrainian).

Conference papers
13. Rabinovych S, 'Priama diia norm Konstytutsii Ukrainy i problema zakonodavchoho zabezpechennia form vykonannia obov'iazku zakhyshchaty Vitchyznu v umovakh viiny' v *Problemy derzhavotvorennia i zakhystu prav liudyny v Ukraini: materialy KhKhKhII zvitnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (6–7 liutoho 2026 r.)* (Iurydychnyi fakultet Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka 2026) (in Ukrainian).
14. Yaniuk N, 'Problemni pytannia shchodo realizatsii prava na alternatyvnu (neviiskovu) sluzhbu v Ukraini v umovakh rezhymu voiennoho stanu' v O Andriiko (red), *Administratyvne i finansove pravo Ukrainy: teoriia i praktyka v umovakh sohodennia: zb. nauk. prats. Mat-ly mizhnar. nauk.-prakt. konferentsii (m. Kyiv, lystopad 2022 r.)* (In-t derzhavy i prava imeni V M Koretskoho NAN Ukrainy 2022) 197–204 (in Ukrainian).

Newspaper articles
15. Vovk D, 'Ukraine: How Should Government Deal with Conscientious Objectors in Wartime?' (Forum 18 News Service, 24 April 2025) <https://www.forum18.org/archive.php?article_id=2974> (accessed 03.03.2026).
16. Vasin M, 'Alternatyvna (neviiskova) sluzhba: shliakh reform abo vyrokiv?' (RISU, 30 June 2025) <https://risu.ua/alternativna-neviyskova-sluzhba-shlyah-reform-abo-virokiv_n75843> (accessed 03.03.2026) (in Ukrainian).
17. Honcharova K, Veremieieva T, 'Daie pravo na vidstrochku. V universytetakh vyiavyly rekordnu kilkist aspirantiv' (RBK-Ukraina, 24.05.2025) <https://www.rbc.ua/rus/news/dae-pravo-vidstrochku-universitetah-viyavili-1748073226.html> (accessed 03.03.2026) (in Ukrainian).
18. Zastupnytsia kerivnyka OP Kovalska: nad zakonom pro alternatyvnu sluzhbu my zaraz pratsiuiemo (Interfax-Ukraina, 19.12.2025) <https://interfax.com.ua/news/general/1129741.html?utm_source=telegram> (accessed 03.03.2026) (in Ukrainian).
19. Unyknennia mobilizatsii: ye shchonaimenshe chotyry masshtabni skhemy zarakhuvannia "studentiv" starshykh 25 rokiv (Dzerkalo tyzhnia 01 hrudnia, 2025) <https://zn.ua/ukr/

EDUCATION/uniknennja-mobilizatsiji-je-shchonajmenshe-chotiri-masshtabni-skhemi-zarakhuvannja-studentiv-starshikh-25-rokiv.html> (accessed 03.03.2026) (in Ukrainian).

Websites

20. Jehovah's Witnesses Imprisoned for Their Faith – By Location. Ukraine <https://www.jw.org/en/news/region/global/jehovahs-witnesses-in-prison> (accessed 03.03.2026).
21. Report on the Human Rights Situation in Ukraine, 1 June – 30 November 2025. Office of the UN High Commissioner for Human Rights (09 Dec 2025) <https://ukraine.ohchr.org/uk/report-on-the-human-rights-situation-in-ukraine-1-june-30-november-2025> (accessed 03.03.2026).
22. Ukraine: From War to Peace and Recovery: Analytical Assessments (Razumkov Centre, June 2024) <https://razumkov.org.ua/images/2024/09/29/2024-PAKT-June-ENGL-3.pdf> (accessed 03.03.2026).

Serhii Rabinovych

CONSTITUTIONAL DUTY TO DEFEND THE HOMELAND AND CONSCIENTIOUS OBJECTION TO MILITARY SERVICE: ENSURING THE DEFENCE CAPABILITY OF THE STATE AND RELIGIOUS NON-DISCRIMINATION OF ITS CITIZENS

Abstract. Today, facilitating the implementation of mobilisation measures in practice is combined with an insufficient understanding by public authorities of the constitutional and international legal conditions for the legitimacy of restrictions on human rights in wartime.

The purpose of this article is to justify the need to ensure the right to conscientious objection to military service during wartime and the functioning of the institution of alternative service as a means of enhancing the state's defence capability and preventing religious discrimination.

There are not only unconditional legal, moral and political grounds for the functioning of the institution of alternative (non-military) service in wartime, but also military and economic grounds. The latter primarily include the urgent need to ensure the uninterrupted security, protection and restoration of infrastructure facilities in both frontline and rear areas, demining, emergency assistance to the wounded, internally displaced persons, etc.

Thanks to alternative (non-military) service during wartime, the state's defence capability will be ensured in a manner that does not violate constitutional and international human rights guarantees of human dignity, freedom of religion and non-discrimination. Compliance with these guarantees will allow all those responsible for the state's positive obligations to ensure the right to freedom of religion during the war to avoid the burden of involvement in the persecution of believers whose sincerity of religious beliefs is beyond doubt.

Keywords: duty to defend the Fatherland; right to freedom of worldview and religion; conscientious objection to military service; alternative (non-military) service; direct effect of constitutional norms; equality; non-discrimination.